

Ivana Štenglová*

ZMĚNY OBSAHU ZÁVAZKŮ

Changes in the Content of Obligations

Abstrakt

Příspěvek rozebírá právní úpravu změn obsahu závazků v občanském zákoníku, konkrétně privativní a kumulativní novaci a narovnání a zabývá se některými výkladovými problémy této úpravy.

Klíčová slova

Dohoda; narovnání; novace; privativní novace; kumulativní novace; obsah závazku.

Abstract

The paper discusses the legal regulation of changes in the content of obligations in the Civil Code, specifically private and cumulative novation and settlement, and deals with some interpretation problems of this regulation.

Keywords

Agreement; Settlement; Novation; Private Novation; Cumulative Novation; Content of Obligations.

1 Úvod

Právních důvodů, způsobujících změnu obsahu závazku, existuje hned několik. Na prvním místě je třeba jmenovat změnu obsahu závazku z vůle

* Doc. JUDr. Ivana Štenglová, Katedra soukromého práva, Cevro institut, vysoká škola, Praha / Department of Private Law, Cevro Institute, University, Prague, Czech Republic / E-mail: ivanka.stenglova@vsci.cz

stran, vedle toho však existují i některé další důvody, na vůli stran nezávislé, či závislé pouze částečně. Patří sem změna obsahu závazku ze zákona (např. změna v důsledku prodloužení dlužníka podle § 1968 a násl. ObčZ¹) a rovněž změna obsahu závazku rozhodnutím orgánu státu, zejména soudu (např. změna závazku soudem v případě změny okolností zakládající zvlášť hrubý nepoměr v právech a povinnostech stran znevýhodněním jedné z nich podle § 1765 a 1766 ObčZ). V tomto příspěvku se hodlám zabývat změnou obsahu závazku, ke které dochází z vůle stran závazkového vztahu.

Pokud jde o změnu obsahu závazku z vůle stran, upravuje občanský zákoník dva různé postupy v závislosti na důvodu, pro který se strany rozhodly obsah závazku změnit – novaci a narovnání.

2 Společná úprava

Novaci i narovnání lze provést začasť zcela neformálně. Písemnou formu předepisuje zákon především tehdy, byl-li původní závazek zřízen v písemné formě (§ 1906 ObčZ). Přitom je třeba rozlišit, zda písemná forma závazku, jehož se novace či narovnání týká, byla předepsaná zákonem, či zda se na ní dohodly strany (či ji jedna z nich požadovala). Zatímco u předepsané písemné formy závazku by bylo možno nezbytnost písemné formy dovodit i z § 564 ObčZ, u dohodnuté písemné formy tomu tak není – novaci či narovnání by bylo možné uzavřít i ústně, pokud by to ujednání stran původního závazku nevyloučilo. Ustanovení § 1906 ObčZ tedy úpravu v § 564 ObčZ modifikuje ve prospěch písemné formy. Soudím ale, že pokud není písemná forma smlouvy předepsána zákonem, ale plyne z dohody stran, je rovněž na vůli stran, jakou formu zvolí pro změnu založenou novací či narovnáním. Přitom uzavřou-li strany dohodu o novaci či narovnání ústně, ač byla původní smlouva uzavřena (dobrovolně) písemně, lze to – podle mého soudu – zpravidla chápat jako projev vůle stran dohodnout se na jiné než písemné formě smlouvy.

¹ K tomu je třeba poznamenat, že na rozdíl od úpravy v § 325 odst. 3 obchodního zákoníku, ze které jednoznačně vyplývalo, že vadným plněním dochází ke změně obsahu závazku, není občanský zákoník v tom směru jednoznačný. Lze diskutovat o tom, zda v případě prodloužení nedochází k tomu, že vedle původního závazku, který trvá, vzniká závazek nový – viz např. ŠILHÁN, J. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 834.

Písemnou formu předepisuje zákon i pro novaci či narovnání, které se týkají práv již promlčených. U promlčených práv má požadavek písemné formy opodstatnění spočívající v tom, že v důsledku novace či narovnání se ruší původní, již promlčené právo a nahrazuje se právem novým, nepromlčeným, u kterého začíná běh (nové) promlčecí lhůty účinnosti dohody o novaci či narovnání. Právní postavení stran se tedy významným způsobem mění a jejich úmysl upravit vzájemná práva bez ohledu na jejich promlčení by měl být jasně deklarován mimo jiné i tím, že tento úmysl zachytí způsobem, umožňujícím jeho následně jednoduché prokázání.

Společná úprava novace a narovnání se týká i zajištění závazku. Občanský zákoník stanoví v § 1907 výslovně, že zajištění práv, která jsou předmětem novace či narovnání, se vztahuje i na práva z nich vzniklá; poskytla-li však zajištění třetí osoba, která k novaci nepřistoupila, je zavázána nejvýše v rozsahu původního závazku a zůstávají jí zachovány všechny námitky, které mohla proti pohledávce uplatnit, kdyby k novaci nebylo došlo. Tato úprava tedy přenáší (rozšiřuje) ze zákona zajištění závazku ze zaniklého (změněného) závazku na závazek nově vzniklý, aniž v tom směru strany musí projevít vůli takové zajištění zřídit. Zákon přitom rozlišuje mezi situací, kdy zajištění poskytl sám dlužník a situací, kdy je poskytla třetí osoba. Poskytla-li zajištění třetí osoba, může přechod zajištění zčásti ovlivnit, i když jen tak, že připustí jeho rozšíření; nepřipustí-li je, zůstává zavázána nejvýše v rozsahu původního závazku. Poskytl-li zajištění sám dlužník, bude dluh vzniklý z novace či narovnání zajištěn v celém rozsahu, což, mimo jiné, znamená, že se ve vztahu k nově vzniklému závazku uplatní úprava § 2017 odst. 1 ObčZ, podle které platí, že ztratí-li jistota na ceně tak, že se zajištění stane nedostatečným, má věřitel právo žádat od dlužníka, aby zajištění bez zbytečného odkladu přiměřeně doplnil; pokud to dlužník neučiní, stane se splatnou ta část pohledávky, která není zajištěna. Z uvedeného plyne, že zvětší-li se v důsledku novace či narovnání dluh, bude dlužník povinen zajištění doplnit.

3 Novace (novatio)

Základním předpokladem novace je existence nesporného závazku (závazek sporný nebo pochybný by měl být předmětem narovnání), jehož obsah

hodlají strany z jakéhokoli důvodu změnit či jej nahradit novým. Není přitom podstatné, z jakého právního důvodu závazek vznikl – mají-li strany právo se závazkem volně disponovat. Přitom omezení dispozičního práva může plynout ze zákona (viz např. § 2549a ObčZ), či z rozhodnutí soudu – v praxi však není příliš časté. Novace se může týkat i závazků podmíněných a předmětem či důvodem novace může být i samotná podmínka, kterou lze dohodou změnit, anebo i vyloučit a tak učinit závazek nepodmíněným. Podle mého soudu může být předmětem novace i závazek budoucí v tom smyslu, že novací smlouvy o smlouvě budoucí lze změnit obsah budoucího závazku, ke kterému smlouva o budoucí smlouvě směřuje.

V rámci právní úpravy novace rozlišuje občanský zákoník mezi novací privativní a novací kumulativní.

3.1 Privativní novace

Privativní novací vymezuje občanský zákoník tak, že se při ní dohodou ruší dosavadní závazek a nahrazuje se závazkem novým. Fakticky tedy nejde o změnu obsahu závazku, ale o zánik závazku původního a vznik závazku nového. Nový závazek vzniká (a starý zaniká) ke dni uzavření dohody o privativní novací a od tohoto okamžiku jsou strany novým závazkem vázány; účinností dohody nabývá účinnosti i nový závazek. Přitom z nově vzniklého závazku může být dlužník zavázán k jinému plnění anebo ke stejnému plnění z odlišného právního důvodu².

Při privativní novací zaniká se zánikem původního závazku i jeho příslušenství, popřípadně i další práva s ním spojená, nestanoví-li zákon (či dohoda stran) jinak.

Z uvedeného plyne, že úpravu privativní novace spolu s novací kumulativní a její prohlášení za dohodu o změně závazku lze považovat za poněkud sporné. Je ovšem třeba poukázat na to, že v důsledku novace nedochází k zániku závazku „bez náhrady“ (dissoluci), ale k nahrazení původního závazku novým. Lze tedy uzavřít, že privativní novace, byť ji občanský zákoník zařazuje mezi změny závazku, je institutem ležícím mezi změnou závazku a jeho zánikem.

² Shodně viz DVOŘÁK, B. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář. Závazkové právo*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 814. ISBN 978-80-7400-535-0.

3.2 Kumulativní novace

Při novaci kumulativní nesměřuje vůle stran k nahrazení původního závazku novým, ale ke změně obsahu závazku původního. Dle důvodové zprávy v praxi někdy „může vzniknout pochybnost o tom, o jakou novaci v konkrétní situaci jde“. Proto občanský zákoník formuluje vyvratitelnou právní domněnku, že může-li dosavadní závazek obstát vedle nového závazku, původní závazek se neruší, ale jeho obsah se mění v rozsahu uzavřené dohody. Je ale na rozhodnutí stran, zda hodlají původní závazek zachovat (s původní platností a účinností modifikovanou jen v rozsahu dohodnutých změn) a pouze změnit jeho obsah, tj. zda se dohodnou na kumulativní novaci, nebo zda přesto, že část obsahu původního závazku hodlají převzít do závazku nového, původní závazek zruší a založí závazek nový, platný až od uzavření dohody o (privativní) novaci a účinný od její účinnosti.

Z formulace „může-li dosavadní závazek vedle nového závazku obstát“ lze usuzovat, že vyvratitelná domněnka kumulativní novace se uplatní pouze tehdy, nemění-li se obsah závazku původního, ale pouze se rozšiřuje připojením dalších závazků (např. dodatečné zajištění apod.).³ Dochází-li současně (nebo výlučně) ke změně obsahu původního závazku, právní domněnka se neuplatní. Je ovšem otázkou, zda zamýšleným účelem byl právě takový závěr. Čistě gramatický výklad tomu nepochybně nasvědčuje, budeme-li však považovat za účel uvedeného ustanovení nápomoc při výkladu vůle stran, není vyloučeno dospět k závěru, že se vyvratitelná domněnka vztahuje na všechny případy kumulativní novace. Koneckonců, i v případě, že se změni obsah původního závazku, obstojí vedle sebe – v rozsahu zachované části – původní a nový závazek.

Úprava zajištění práv, která jsou předmětem kumulativní novace, je shodná jako u novace privativní. Není přitom vyloučeno, že předmětem novace bude (i) zajištění závazku.

Zatímco privativní novace není v české praxi pravidelnou záležitostí (i když nelze říci, že s ní praxe vůbec nepracuje), kumulativní novace je v některých oblastech podnikání velmi častá. Např. ve výstavbě je zcela pravidelnou

³ Viz např. DVOŘÁK, B. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář. Závazkové právo*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 817. ISBN 978-80-7400-535-0.

součástí uzavíraných smluv ujednání, že smlouvu mohou strany měnit jen „číslovanými písemnými dodatky podepsanými stranami“. Je běžnou praxí, že takových dodatků, zejména u složitějších děl, bývá několik nebo dokonce značné množství – zpravidla ve vazbě na složitost a náročnost prováděného díla. Při kumulativní novaci bývá v praxi pravidlem, že se značná část smlouvy nemění, ale dochází jen ke změně některých náležitostí, zejména rozšíření (méně často ke zúžení), předmětu plnění a ve vazbě na to ke změně ceny, popřípadě i doby plnění.

4 Narovnání (transactio)

Podle § 1903 odst. 1 ObčZ lze dosavadní závazek nahradit novým i tak, že se strany dohodnou na tom, jak upraví práva a povinnosti mezi nimi dosud sporné nebo pochybné. Z uvedeného je patrné, že nezbytným předpokladem narovnání je to, že mezi stranami je sporné nebo pochybné, jaký je obsah jejich existujícího závazku.

Ani narovnání vlastně není změnou v obsahu závazku v klasickém slova smyslu, když je zákon vymezuje tak, že jeho důsledkem je nahrazení dosavadního závazku novým, tj. zánik závazku původního a vznik nového. I tady ale platí, že nejde o dissoluci, tj. zánik závazku bez náhrady, ale o nahrazení jednoho závazku jiným. I v tomto případě lze tedy uzavřít, že narovnání, přesto, že je občanský zákoník zařazuje mezi změny závazku, je institutem ležícím mezi změnou závazku a jeho zánikem (bez náhrady).

Přitom občanský zákoník nespécifikuje, do jaké míry by měl být závazek sporný či pochybný, čeho by se spornost či pochybnost měla týkat a nestanoví ani, že by spornost či pochybnost měla být objektivní (že by se závazek jevil sporným či pochybným i komukoli jinému). Lze tedy dospět k závěru, že směřují-li strany k dohodě o narovnání týkající se závazku, který ony považují za sporný, je narovnání vhodným nástrojem, jak spornost či pochybnost odstranit.⁴ Nejvyšší soud k tomu uzavřel, že institut narovnání slouží především k tomu, aby se předešlo dalším sporům. Jeho účelem není zjištění, jak se věci mají, ale odstranění pochybností tím, že se původní závazek, ve kterém se sporné právo vyskytlo, ruší a nahrazuje závazkem novým. Účelem

⁴ Shodně viz BEJČEK, J. Narovnání. *Bulletin advokacie*. Praha: Advokátní komora, 2004, č. 4, 18 s.

narovnání je odstranit spornost nebo pochybnost vznikající např. o tom, zda byly splněny předpoklady vzniku nebo zániku určitého práva, spornost nebo pochybnost týkající se výše pohledávky, její splatnosti apod., přičemž spornost nebo pochybnost může být skutková i právní, objektivní i subjektivní.⁵

Z druhé věty § 1903 odst. 1 ObčZ plyne, že předmětem narovnání mohou být i věcná práva zapisovaná do katastru nemovitostí. V teorii lze najít i závěr, že předmětem narovnání mohou být i závazky v oblasti práva rodinného či dědického⁶. To se však nepochybně netýká všech práv v těchto oblastech.

Určité pochybnosti může působit výklad ustanovení § 1903 odst. 2 ObčZ, podle kterého nelze odporovat narovnání jen proto, že jím vznikl nepoměr mezi vzájemným plněním stran, ve vazbě na úpravu § 1793 ObčZ. Ustanovení § 1903 odst. 2 ObčZ totiž navozuje otázku, zda je ve vztahu k § 1793 ObčZ ustanovením speciálním a zda tedy nelze narovnání odporovat ani tehdy, budou-li v jeho důsledku splněny podmínky neúměrného zkrácení, tj. bude-li důsledkem narovnání to, že plnění jedné ze stran bude ne pouze v prostém, ale v hrubém nepoměru k plnění strany druhé, aniž by byla splněna některá z výjimek upravených v § 1793 ObčZ. Pochyby podle mého soudu nebudou vznikat tam, kde by v důsledku narovnání mělo dojít k hrubému nepoměru plnění o jiné než sporné skutečnosti, které se narovnání týká, tj. tehdy, pokud strany dohodou upraví i jiné části závazku než ty, které jsou mezi nimi sporné. Pak ale vlastně půjde o kumulaci narovnání a novace, přičemž nesporné skutečnosti nebudou předmětem narovnání, ale novace. Jak tomu ale bude, pokud v důsledku narovnání dojde k tomu, že sporná část závazku bude narovnáním upravena tak, že vznikne hrubý nepoměr plnění stran? Bude v takovém případě možné využít institutu *laesio enormis*, či nebude? Teorie je jednotná v tom, že využitelný nebude – ledaže by nepoměr vzájemných plnění vznikl v důsledku

⁵ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 22. 4. 2010, sp. zn. 32 Cdo 5000/2008.

⁶ Viz DVOŘÁK, B. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář. Závazkové právo*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 822. ISBN 978-80-7400-535-0.

lstivého jednání jedné ze stran či nebylo-li by narovnání z jiného důvodu učiněno poctivě.⁷ Důvodem pro tento závěr je především účel narovnání. Jeho účelem je dohodou odstranit spor, existující mezi stranami ohledně obsahu závazku, čímž mimo jiné strany předcházejí i případnému riziku soudního řešení sporu. Cenou za odstranění takového rizika je – mimo jiné – i to, že dohodnou-li se na obsahu narovnání, nemohou je již následně zpochybnit, ani pokud by to pro některou ze stran nebylo spravedlivé.

Občanský zákoník pro výsledek narovnání vyřazuje z použití i některá svá další ustanovení, která jinak chrání strany závazku před nekalým jednáním druhé strany. Kromě neúměrného zkrácení sem patří i vyřazení důsledků (podstatného) omylu, když v první větě § 1904 ObčZ normuje, že platnost narovnání není dotčena omylem v tom, co bylo mezi stranami sporné nebo pochybné, ledaže omyl vyvolala některá strana lstí. Toto pravidlo logicky vychází z toho, že narovnáním upravují strany závazek mezi nimi sporný – za této situace lze očekávat, že se některá ze stran, nebo dokonce obě mylí o tom, co je obsahem jejich závazku – omyl tedy vlastně leží v samotné podstatě narovnání a stěží lze založit neplatnost narovnání na tom, že se některá ze stran mylí o obsahu narovnávaného závazku. Jiná situace však nastává, pokud omyl úmyslně, za použití lstí, vyvolala druhá strana. Takový postup vykazuje znaky zneužití práva s cílem dosáhnout změny závazku narovnáním a nelze mu proto poskytnout právní ochranu. Neplatnost v takovém případě bude neplatností relativní, neboť cílem úpravy je chránit stranu, u níž byl lstí vyvolán omyl, před následky takového jednání.

Občanský zákoník sice, jak shora uvedeno, vyřazuje pro narovnání z použití některé své „ochranné“ instituty, na druhou stranu však od stran vyžaduje, aby bylo narovnání oboustranně poctivé. Výslovně to činí ve druhé větě § 1904 ObčZ, ve které normuje, že narovnání dohodnuté v dobré víře nepozbývá platnosti ani tehdy, zjistí-li se na základě skutečností vyšších najevo

⁷ Viz např. SEDLÁČEK, J. In: SEDLÁČEK, J., ROUČEK, F. a kol. *Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému, díl VI*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937, s. 104; HANDLAR, J. In: PRAŽÁK, Z., FIALA, J., HANDLAR, J. a kol. *Závazky z právních jednání podle občanského zákoníku. Komentář k § 1721–2893 OZ*. Praha: Leges, 2014, k § 1903. ISBN 978-80-7502-158-8; DVORÁK, B. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář. Závazkové právo*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 823. ISBN 978-80-7400-535-0.

dodatečně, že některá ze stran pohledávku neměla. Z uvedeného plyne, že nebylo-li narovnání dohodnuto v dobré víře, nebylo platně dohodnuto. Plyne ale z uvedeného ustanovení i to, že platnosti narovnání brání, je-li předmětem sporu sama existence pohledávky? Mohou být strany v dobré víře, mají-li obě, anebo alespoň jedna z nich pochybnost o tom, že pohledávka existuje? A musí být dobrá víra oboustranná, nebo postačí, je-li v dobré víře jen jedna ze stran? Teorie je jednotná v tom, že je-li předmětem sporu sama otázka existence určitého práva, dohoda o narovnání nebude platně uzavřena⁸. Pokud totiž má i jen jedna ze stran pochybnost o tom, zda závazkový vztah, kterého se narovnání týká, existuje, není v dobré víře, takže ani narovnání není narovnáním uzavřeným v dobré víře bez ohledu na to, že je druhá strana přesvědčena o existenci závazku.

Občanský zákoník řeší i situaci, kdy budou narovnáním řešena všechna práva stran existující k okamžiku uzavření dohody o narovnání, přičemž se narovnání může týkat jednoho či více závazkových vztahů. Podle § 1905 ObčZ nelze v takovém případě to, že strany projeví vůli upravit veškerá mezi nimi existující práva vztahovat k právům, které zřejmě nemohly mít na mysli. A občanský zákoník umožňuje i to, že z narovnání „veškerých mezi stranami existujících práv“ lze výslovně některá práva vyloučit. Výslovné vyloučení práv, kterých se narovnání netýká, nečiní v praxi obvykle problémy, strany jsou si zpravidla dobře vědomy toho, že zákon je zcela kategorický v tom, že nevyloučená práva, bez ohledu na to, zda se jich podle vůle stran mělo narovnání týkat, do narovnání spadají. Složitější ale může být rozhodnutí o tom, zda určité právo či práva měly strany na mysli, když formulovaly obsah narovnání. Vzhledem k tomu, že zákonodárce vymezuje vyloučená práva jako práva, která strany zřejmě nemohly mít na mysli, bude nepochybně namístě výklad restriktivní s tím, že důkazní břemeno ponese strana, která se vyloučení dovolává.

⁸ Viz např. SEDLÁČEK, J. In: SEDLÁČEK, J., ROUČEK, F. a kol. *Komentář ke československému občanskému zákoníku občanskému, díl VI*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937, s. 105; HANDLAR, J. In: PRAŽÁK, Z., FIALA, J., HANDLAR, J. a kol. *Závazky z právních jednání podle občanského zákoníku. Komentář k § 1721–2893 OZ*. Praha: Leges, 2014, k § 1904. ISBN 978-80-7502-158-8; DVORÁK, B. In: HULMÁK, M. a kol. *Občanský zákoník V. Komentář. Závazkové právo*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 826. ISBN 978-80-7400-535-0.

Jak patrně ze shora uvedeného, i když je právní úprava novace a narovnání do značné míry převzata z předchozích úprav platných na území České republiky, stále lze najít celou řadu problémů, které je třeba v souvislosti s výkladem této úpravy řešit.